

Т. С. Олійник,
 Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА» У СУЧАСНОМУ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВІ

У статті проаналізовано проблему місця і ролі поняття «культура» в теорії і практиці перекладу. Показано, як структурується поняття «культура» в парадигмі мовознавчих, зокрема, перекладознавчих досліджень. Переклад розглянуто як культурологічне явище.

Ключові слова: культура, опозиція, етнос, стандарт, система.

В статті проаналізована проблема места и роли понятия «культура» в теории и практике перевода. Показано, как структурируется понятие «культура» в парадигме языковедческих, в частности, переводоведческих исследований. Перевод рассмотрено как культурологическое явление.

Ключевые слова: культура, оппозиция, этнос, стандарт, система.

The problem of the place and role of the notion «culture» in the theory and practice of translation is analyzed in the article. The structure of the notion «culture» in language studies and translation studies in particular is shown. The translation is viewed as cultural phenomenon.

Key words: culture, opposition, ethnic group, a standard system.

Постановка наукової проблеми. Незаперечним є факт, що для успішного перекладу перекладачеві необхідно володіти певними фоновими знаннями, які включають у себе знання історії, культури, традицій, звичаїв народу вихідної мови тощо. Останнім часом у перекладознавстві надають особливого значення культурі, її ролі і місцю у процесі перекладу. Однак послідовної і чіткої культурологічної перекладацької концепції поки що немає. Наша стаття присвячена визначенню ролі і місця поняття «культура» у сучасному перекладознавстві.

Поняття «культура» – багатогранне, його можна розглядати з багатьох ракурсів. У різних галузях знань прийняте власне розуміння цього поняття. Наприклад, у соціології культуру трактують як частину суспільного життя, що виконує певні функції; в антропології – як вид людської діяльності; у філософії вивчають поняття «культура» у плані ставлення її до буття людини, як до явища, яке виникає та існує на перетині відношень між особистістю і суспільством.

Мета нашої статті – дослідити, як структурується поняття «культура» в парадигмі мовознавчих, зокрема перекладознавчих, досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 1960-і роки наука про культуру – культурологія – з'явилася на межі філософії, історії, антропології, соціології, психології, етнології, етнографії, лінгвістики, мистецтвознавства, семіотики, інформатики, синтезуючи дані цих наук під єдиним кутом зору. В останні роки культурологічний підхід є засадничим для лінгвістичних студій. Аналіз робіт у теорії і практиці перекладу засвідчує, що перекладознавці стали звертати увагу на переклад як культурологічне явище. В. Н. Комісаров підкреслював важливість культурологічного підходу до перекладу і зазначав, що переклад служить засобом міжкультурних контактів, вказував, що взаємодія культур при перекладі передбачає насамперед прагнення ознайомити читачів перекладу із фактами та ідеями, які властиві чужій культурі з метою розширити їх світобачення, дати їм можливість зрозуміти, що в інших народів можуть бути інші звичаї, що треба знати і поважати інші культури [3, с. 130].

А. Д. Швейцер наголошував, що для знайомства з чужою культурою переклад відіграє одну з провідних ролей, оскільки він перетинає не лише кордони мов, але і межі культур, а створюваний в ході цього процесу текст транспортується не тільки в іншу мовну систему, але і в систему іншої культури [18, с. 37].

Переклад також розглядається як діяльність, заснована на вченні деяких культуральних дисциплін, наприклад, на даних культуральної антропології [див. 20, с. 21; 21, с. 28; 22, с. 12]. Урахування в перекладі культуральних особливостей дозволяє підходити до перекладу як до міжкультурної комунікації, оскільки він передбачає подолання не тільки мовних, а й культурних бар'єрів. Це вид комунікативної діяльності, який межує з двома культурними спільнотами і має двоякий характер, будучи спрямованим, з одного боку, на вихідну культуру та її мову, а з іншого боку – на культуру, на мову якої виконується переклад. Маючи таку двояку спрямованість, переклад покликаний зблизити носіїв різних культур, забезпечити їх взаєморозуміння [17, с. 314-315], оптимізувати процес спілкування між лінгвокультурними спільнотами [12, с. 118].

Разом з тим, діалектика культурологічного підходу до перекладу передбачає наявність не тільки позитивних, але й негативних моментів. Таким негативним моментом в аналізованій проблемі нам видається невизначеність термінології щодо концепту культури, недослідженість співвідношення культури і мови, а також співвідношення культури і когнітивно-семантичних структур. Потребує більш чіткого визначення питання про те, яким же чином культура впливає на процес перекладу, які культурні елементи зберігаються у процесі перекладу, які перекладацькі стратегії можливі при цьому. Ці питання потребують детального вивчення.

Як зазначалося вище, поняття «культура» широко використовується в перекладознавстві, однак воно потребує уточнення, оскільки в перекладознавстві і лінгвістиці загалом немає однозначного розуміння культури. Це дуже показово, оскільки поняття «культура» – настільки багатозначне, що породжує різні інтерпретації. Сама етимологія терміна «культура» дає змогу трактувати його широко, оскільки цей термін слугує виразником, принаймні, трьох начал: релігійного (лат. cultus – «культ»), мирського (лат. cultio – «обробляю»), світського (лат. cultura – прагнення до удосконалення) [1, с. 119].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз наявних поглядів слугує підставою для виокремлення двох концепцій трактування культури. Перша з них може бути схарактеризована як «технологічна», що інтерпретує культуру як «універсальну технологію» здійснення специфічного способу людської діяльності. Використання поняття «технологія» у такому контексті може бути виправдано тим, що призначення кожної технологічної системи полягає в тому, щоб служити засобом здійснення тих чи інших процесів. Ця концепція підходить до системи цінностей як до важливого компонента тієї універсальної технології, яка сприяє здійсненню активності людей у процесах функціонування і розвитку їх суспільного життя [8, с. 19, 23]. Тут культура тлумачиться широко. І. Ю. Марковина та Ю. А. Сорокін під ці поняття підводили й інші, наприклад, мова / мовлення, вербальна / невербальна поведінка, соціум [9, с. 5].

Протилежна точка зору може бути схарактеризована як «інтелектуальна», яка розглядає культуру як об'єкт інтелектуального типу. Культура володіє специфічним апаратом колективної пам'яті та механізмами вироблення абсолютного нових ідей. Ю. М. Лотман вважав, що ці якості дають можливість підходити до культури як до колективного інтелекту, який є структурно вторинним щодо індивідуального і має на увазі його існування [6, с. 4].

За розбіжності цих поглядів їх об'єднує те, що вони визнають наявність суб'єктивного чинника, тобто наявність активного людського начала в концепті культури. Цю думку висловлює М. Хайдеггер, який розуміє культуру як відношення між суб'єктом (людиною) і предметом, опосередковане творчою діяльністю суб'єкта, в результаті якої предмети набувають цінності: предмету і предметно витлумаченій сутності приписують ту чи іншу цінність і взагалі вимірюють сутності цінностями, а цінності роблять метою всякого вчинку і зусилля. Оскільки останнє розуміється як культура, цінності стають культурними цінностями, а ті, в свою чергу, взагалі виразом вищих цілей творчості на службі самозабезпечення людини як суб'єкта [16, с. 56].

Наведені погляди не дозволяють розмежувати такі поняття, як «культура» і «цивілізація», що є принциповим для виявлення та опису механізмів розвитку культури. В. І. Заботкіна вважала, що у класичному розумінні термін «культура» використовується як синонімічний «цивілізації» і протиставляється варварству [2, с. 18].

Культурологи зазвичай більш строго підходять до понять «культура» і «цивілізація» і розрізняють їх. Якщо культуру розуміють як суму персистентної / резистентної технології, то цивілізацію – як суму технологій, що розвиваються [9, с. 5]. Поняття культури і цивілізації трактуються знову ж з «технологічної» точки зору.

Розгляд цих понять у системному ракурсі демонструє, що цивілізація опредметнюється як відкрита система, дозволяючи досягненням інших цивілізацій вільно проникати в себе, тоді як культура опредметнюється як замкнута або напівзамкнута система [9, с. 6]. На наш погляд, культура частіше постає як напівзамкнута (або навіть напіввідкрита) система. Це підтверджується тезами Ф. А. Литвина про можливість взаємодії різних культур, можливість їх контактів і проникнення однієї культури в іншу: багато національних культур вбирають у себе елементи інших національних культур [4, с. 129].

Говорячи про опозицію «культура vs. цивілізація», слід визнати, що цивілізація є частиною культури, вона включається в культуру за належністю тієї чи іншої галузі, відрефлексованої в певній формі. Розуміння цивілізації як частини культури є принциповим для нашого дослідження, оскільки в роботі розглядаємо, зокрема, деякі галузі, які належать культурі опосередковано через їх приналежність до цивілізації (наприклад, інститут права). Право – це щось написане, тобто це інститут, спеціально створений для того чи іншого соціуму, це частина суми технологій, що розвиваються. Право може змінюватися навіть у межах одного соціуму (досить згадати численні поправки до Конституції США [див. 9, с. 762A-762F] або Закон про громадянські права США, який існує у восьми редакціях, воно не константне і не знаходиться в низці таких цінностей культури, як добро, зло, людяність та ін. Його належність до культури опосередкована через його належність до цивілізації.

Опозиція «культура vs. цивілізація» не вичерпує всіх опозицій. Існують також інші антиномії, наприклад, «культура vs. природа». У цьому випадку до галузі культури відноситься світ артефактів, тоді як до галузі природи – світ природних об'єктів і явищ. Належність артефактів до галузі культури часто може бути також опосередкованою їх належністю до цивілізації.

Висловлюваний В. Н. Топоровим [15] погляд на аналізовану проблему дозволяє припустити, що про протиставлення природи і культури можна говорити з епохи Верхнього палеоліту, коли людина почала створювати не тільки життєво необхідні речі, а й те, що для свідомості людини названої епохи видається надмірним, необов'язковим і зайвим з погляду життєзабезпечення, а саме речі, які утворюють духовний прошарок культури: предмети, пов'язані з ритуалом, настінний живопис, іграшки, символи.

Опозиції «культура vs. природа» не могло бути до появи мови. За Гердером, мова сприяла створенню дистанції між культурою і природою. Хоча, з іншого боку, можна сказати, що в мові знімається опозиція між культурою і природою, оскільки, за Гумбольдтом, мова слугує «інтелектуальним інстинктом людини» [13, с. 136].

Поряд із зовнішніми, існують також внутрішні опозиції культури. Основною внутрішньою опозицією культури є опозиція «традиція vs. еволюція», або «статика vs. динаміка». Ця опозиція є важливою, оскільки культура при абстрактному її розгляді в якості моделі завжди прагне до нормативності [6, с. 15], тобто до традиційності, або статичності. М. Мамардашвілі вважав, що культура – це щось нормоване [7, с. 32]. Не можна стверджувати, що це недолік, оскільки завдяки цій якості здійснюється спілкування культур різних історичних епох. З іншого боку, культура підвладна еволюції. Культура не є застиглою даністю, це не препарований конструкт, а сутність, яка прагне до розвитку. В опозиції «традиція vs. еволюція» («статика vs. динаміка») немає позитивного і негативного полюсів, є просто протилежні поняття. Було б помилковим казати, що одне з них є позитивним, а інше негативним. Їх слід приймати такими, які вони є, не приписуючи характеристик. Одне існує завдяки існуванню іншого, що забезпечує як традиційність, так і поступальність

культури. Завдяки цій опозиції маємо епохальний поділ культур, перехід від, скажімо, античної до середньовічної культури, до культури Нового часу. Традиція дозволяє визначити культуру як таку, що належить, наприклад, до епохи Античності, тоді як еволюція веде до зміни культури Античності культурою Середньовіччя. Слід визнати, що ця зміна не відбувається одразу: традиція нормативна, вона прагне підпорядкувати всі елементи культури певним стандартам. Зміна цих стандартів відбувається повільно, у міру накопичення достатніх підстав для зміни стандарту. Це нагромадження Ю. М. Лотман описав як кумулятивну функцію культури, яка виявляється в тому, що кожен окремих індивід виявляється здатним здійснювати в умовах, що змінилися, свою поведінку, яка стає новою і доцільною [6, с. 6]. Коли всі або більшість членів колективу тієї чи іншої культури змінять свою поведінку, тоді і відбувається зміна норми, тобто відбувається накопичення змін, які ведуть в кінцевому підсумку до зміни норми.

Однак вважають, що помилково вживати термін «культура» стосовно до всіх часів і народів. Так, на думку фон Гердера, кожне суспільство має власну культуру, так само, як і різні підгрупи суспільства характеризуються наявністю своїх субкультур [23].

У такому випадку слід говорити про локальний поділ культур, наприклад, на українську, англосаксонську, американську, японську і т. д. У плані локальної сегментації культур Е. Л. Мелконян виділив «культуру етносу» на відміну від «етнічної культури». Якщо перша визначається як «вироблений у ході історичного розвитку людства загальний комплекс елементів культури, необхідний для функціонування і розвитку етносу як певного типу соціального організму», то останню можна визначити як особливу системну комбінацію компонентів і структур, властивих кожному окремому етносу, що дозволяє виділити окрему етнічну культуру в низці інших етнічних культур [11, с. 116].

Іншими словами, культура етносу характеризується наявністю універсальних елементів, а етнічна культура – наявністю ідіоетнічних елементів. Однак цим не вичерпується їх своєрідність. Значно складніше буває знайти унікальне в загальному, тобто виділити специфіку етнічних культур, що виражається у своєрідному поєднанні елементів культури, які є універсальними для всіх або багатьох етносів.

Питання про співвідношення загального і специфічного є основним питанням у проблемі культури. Універсальність присутня у змісті будь-якої окремої культури, наприклад, як універсальність структур свідомості (Е. Гуссерль), як психологічна єдність людства (К. Юнг), як осьове начало культури земного соціуму, щодо яких всі її різновиди лише окремі прояви (шифри) (М. Хайдеггер, К. Ясперс) [2, с. 18-19].

Локальний поділ культур дає змогу представити ситуацію плюралізму етнічних культур у світі, а епохальний опис культури постає як процес генезису людства. Можна також сказати, що множинність культур – це їх розгляд на синхронній осі, а культура як розвиток людства – це вісь діахронічного її опису [14, с. 18].

У кожній культурі, як у синхронії, так і в діахронії, існують предметні галузі, наприклад, релігія, наука та ін. Д. Лихачов зазначав, що у поняття культури повинні входити і завжди входили релігія, наука, освіта, моральні норми поведінки людей і держави [5, с. 3]. Предметні галузі можна визначити як рівні культури, наприклад, рівень донаукового сприйняття світу, рівень наукового сприйняття, рівень художньо-естетичного уявлення і т. д. Ієрархічний характер відносин між цими рівнями і культурою виявляється в тому, що культура виступає як суперрівень. Якщо сказати, що рівні предметних галузей є об'єктами культури, то суб'єктом слугує діяч (людина, особистість) у цій галузі. Культура на рівні своїх предметних галузей дає людині поле інтелектуальної діяльності. Людина виражає себе і усвідомлює себе як особистість. Культура – це те, в чому людина набула своєї людяності. Тому культура розглядається як універсальне гуманістичне явище. Слід визнати, що єдність (універсальність) і протиставлення (специфічність) слугують іманентними характеристиками, коли говоримо про культуру. Культура слугує універсалізації та індивідуалізації буття.

В. А. Маслова пропонує таке робоче трактування культури: «Культура – це сукупність усіх форм діяльності суб'єкта в світі, заснована на системі установок і приписів, цінностей і норм, зразків і ідеалів, це спадкова пам'ять колективу, яка «живе» лише в діалозі з іншими культурами. Отже, ми розуміємо під культурою звід «правил гри» колективного існування, набір способів соціальної практики, що зберігаються в соціальній пам'яті колективу, які вироблені людьми для соціально значущих практичних та інтелектуальних дій. Норми культури не успадковуються генетично, а засвоюються через навчання, тому оволодіння національною культурою вимагає серйозних інтелектуальних і вольових зусиль» [10, с. 16-17].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, осмислення поняття «культура» вкрай важливе для перекладознавства з огляду на те, що ця лінгвістична дисципліна є галуззю знань, заснованою на фактах культури. Можна навіть припустити, що перекладознавство знаходиться на поєднаній ділянці між лінгвістикою і культурологією, позаяк переклад допомагає здійснювати діалог не тільки мов, але й культур. Тракуємо культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей народу, що виражають особливості його світобачення, суспільного і повсякденного життя. Однак питання вивчення культури як складника мови вихідного тексту залишається актуальним для успішного перебігу і результату процесу перекладу, тому проблематика потребує подальших розвідок.

Література:

1. Акопян К. З. Представления о культуре и их отражение в языке / К. З. Акопян // Русская культура и мир: II Междунар. науч. Конф., 1994 г.: тезисы докл. – Нижний Новгород, 1994. – Ч. II. – С. 118-120.
2. Заботкина В. И. Картина мира и лексикон: культурологический аспект // Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка): сб. науч. тр. МГЛУ / В. И. Заботкина. – М., 1991. – Вып. 375. – С. 17-24.
3. Комиссаров В. Н. Культурно-этнографическая концепция перевода // Картина мира: лексикон и текст (на материале английского языка): сб. науч. тр. МГЛУ / В. Н. Комиссаров. – М., 1991. – Вып. 376. – С. 126-131.

4. Литвин Ф. А. Русская культура в зеркале англоязычной / Ф. А. Литвин // Русская культура и мир: II Междунар. науч. конф., 1994 г.: тезисы докл. – Нижний Новгород, 1994. – Ч. II. – С. 129-132.
5. Лихачев Д. С. Культура как целостная система / Д. С. Лихачев // Новый мир. – 1994. – № 8. – С. 3-8.
6. Лотман Ю. М. Культура как коллективный интеллект и проблемы искусственного разума / Ю. М. Лотман // АН СССР, научный совет по комплексной программе «Кибернетика». – М., 1977. – 18 с.
7. Мамардашвили М. О понятии философии / М. Мамардашвили // Новый круг. – Киев, 1992. – № I. – С. 24-32.
8. Маркарян Э. С. Исходные посылы понимания культуры как специфического способа человеческой деятельности / Э. С. Маркарян // Философские проблемы культуры. – Тбилиси, 1980. – С. 16-44.
9. Марковина И. Ю. Культура и ее психолингвистическая ценность / И. Ю. Марковина, Ю. А. Сорокин // Этнопсихоллингвистика. – М.: Наука, 1988. – С. 5-18.
10. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
11. Мелконян Э. Л. Некоторые аспекты изучения этнических культур / Э. Л. Мелконян // Философские проблемы культуры. – Тбилиси, 1980. – С. 114-123.
12. Общение. Текст. Высказывание. – М.: Наука, 1989. – 175 с.
13. Рамишвили Г. В. Об отношении языка к культуре / Г. В. Рамишвили // Философские проблемы культуры. – Тбилиси, 1980. – С. 136-140.
14. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – 212 с.
15. Топоров В. Н. Вещь в антропоцентрической перспективе: Апология Плюшкина / В. Н. Топоров // Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического: Избранное. – М.: Изд. группа «Прогресс» – «Культура», 1995. – С. 7-111.
16. Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / М. Хайдеггер. – М.: Республика, 1993. – 447 с.
17. Хухуни Г. Т. Перевод как средство достижения межкультурного понимания / Г. Т. Хухуни // Психолингвистика и межкультурное взаимопонимание: X Всесоюзн. симп.: тезисы докл. – М., 1991. – С. 314-315.
18. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус. Проблемы. Аспекты / А. Д. Швейцер. – М.: Высшая школа, 1986. – 138 с.
19. Encyclopaedia Britannica. – Chicago-London-Toronto: Encyclopaedia Britannica, Ltd., S.A. – Vol. 21. – 1006 p.
20. Nida E. A. Theories of Translation / E. A. Nida // Traduction, Terminologie, Redaction: Languages and Cultures In Translation Theories: Studies in the Text and its Transformations. – Montreal: University of Concordia, 1991. – Vol. 4. – № 1. – P. 19-32.
21. Nord Ch. Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis / Ch. Nord. – Amsterdam: Rodopi, 1991. – 250 p.
22. Snell-Hornby M. The Professional Translator: Language Specialist or All-Round Expert? / M. Snell-Hornby // Teaching Translation and Interpreting: The First Language International Conference. – Elsinore, 1991. – P. 12-13.
23. Herder J. G. Herders Werke: In 5 B. – 5 Aufl. – Bd.2. Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit / J. G. Herder – Berlin – Weimar: Aufbau-Verl., 1978. – 519 s.